

A magyarság korai története a régészet szemszögéből

- [Türk Attila](#)
- 2018. június 18.

Türk Attila, a PPKE BTK Régészettudományi Intézet Magyar Őstörténeti és Honfoglalás kori Régészeti Tanszék vezetőjének írása

Legfontosabb állítások

- A régészet korlátozottan alkalmas az etnogenezis kutatására, de a honfoglalás kori hagyatékek kelet-európai kapcsolatrendszerének feltérképezése és vizsgálata elengedhetetlen a Kárpát-medencébe keletről beköltöző népesség eredetének feltárásához.
- Az elmúlt tíz évben jelentősen bővültek a honfoglalás kori leletek keleti analógiái, melyeket azonban nem szabad helyi kontextusukból kiragadva értékelni. Ezekből modern és a későbbiekben is bővíthető, a folyamatos újraértékelésre alkalmas adatbázist kell építeni.
- Az újabb „magyargyanús” leletek és azok földrajzi elterjedése továbbra is a korábbi őstörténeti modellt támasztják alá, miközben számos részletét tekintve pontosítják az eddigi elképzeléseket. A Dnyeszter és Dnyeper menti területek mellett a Volga–Dél-Urál térségébe mutatnak a legvilágosabb kapcsolatok.

Forrás: A honfoglalók viselete – Magyar őstörténet 1. Szerk. Sudár Balázs – Petkes Zsolt Budapest, 2014

- A régészeti adatokból jelenleg kinyerhető őstörténeti kép gyakorlatilag összhangban áll az írott források elemzésével és a nyelvészeti kutatások által felállított tudományos modellel.
- A honfoglalás kori hagyatékek régészeti és bioarcheológiai vizsgálati eredményei megerősítik, hogy a Kárpát-medencébe beköltözők többgyökerű, összetett népességet alkottak.

- Az új eredmények alapján további ásatásokat kell kezdeményezni a Moldovai Köztársaság, a Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság, Ukrajna és Oroszország területén, a helyi régészekkel és antropológusokkal együttműködve.
- Modern természettudományos vizsgálatokkal kell kiegészíteni a régészeti kutatásokat: archeogenetikai, radiokarbon-kormeghatározás, valamint oxigén- és stronciumizotópos vizsgálatok szükségesek a korai magyarság történetének teljesebb megismeréséhez. A nemzetközi tapasztalatok e téren módszertanilag is fontosak számunkra, így pl. az indoeurópai nyelvcsaládot alkotó népek őstörténeti kutatásainak módszerei és eredményei.

Új lendületet vett a korai magyar történelem régészeti kutatása

A korai magyar történelem – közkeletűbb nevén a magyar őstörténet – az írott adatokat tekintve igen forrásszegény kutatási terület. Így a régészet mint rohamosan gyarapodó forrásanyagú tudományág kiemelkedő jelentőséggel bírhat e téren. Ez tény akkor is, ha módszertani szempontból a régészeti leletek közvetlen történeti, etnikai értékelése ma már sokkal szigorúbb megítélés alá esik, mint korábban. A régészet a letűnt korok anyagi, tárgyi hagyatékát vizsgálja, ezért a sírokban feltárt egykori népesség pontos etnikai tudatának kérdése kívül esik lehetőségeinek, de céljainak határáin is. Ugyanakkor a kelet-európai füves és erdős sztyepp, az erdővidék, valamint ezek mikrorégiói között mutatkozó régészeti kapcsolatok alapos ismerete lehetőséget nyújt még a hagyományos régészeti eszközökkel történő migrációkutatásra is. A temetők és a régészet számára kutatási modellként körvonalazott régészeti kultúrák nem nyelvi és etnikai fogalmak, határaik közvetlenül nem feleltethetők meg egymásnak. Azonban az is tény, hogy a régészeti kultúrák között mutatkozó markáns eltérések meglepően gyakran esnek egybe a nyelvi és/vagy etnikai határokkal olyan korszakokban, amelyekből ellenőrizhető módon írott forrásokkal rendelkezünk. Napjainkban pedig modern természettudományos módszerekkel kiegészítve vizsgálatainkat jóval több információt nyerhetünk ki a tárgyi hagyatékból, és a bioarcheológia révén közelebb kerülhetünk a magyarság etnogenezisének megismeréséhez.

Az eddigi archeogenetikai vizsgálatok arra mutattak rá, hogy a honfoglalás kori Kárpát-medencei és a honfoglaló jellegű leletekkel feltárt egyes kelet-európai sírok között eltérő szinten, de biológiai kapcsolatot mutatkozik. Vagyis a magyar jellegű leletek keleti elterjedése nem pusztán kereskedelmi/kommunikációs kapcsolatok eredménye; további gyűjtésük és vizsgálatuk megalapozott.

A régészet sokáig az írott források és a nyelvészeti adatok alapján megrajzolt magyar őstörténeti modellhez igazította vizsgálódásait. Azt kerestük, hogy a nyelvészeti érvek alapján feltételezett nyugat-szibériai őshazától (ahol a magyar nyelv kialakult, és az etnogenezis legkorábbi korszaka lezajlott) nyugatra, az Uráltól a Kárpát-medencéig terjedő térség (ahol a vándorlás végbement) régészeti anyagából mi kapcsolható a magyarság korai történetéhez. Ebben a munkában mindig alapvető támpont volt a honfoglalás kori régészeti hagyaték, melynek keleti gyökerei és kapcsolatrendszerének vizsgálata adja a modern őstörténeti régészeti kutatások gerincét. Mivel a régészeti források folyamatosan bővülnek tőlünk keletre is, ezt az összehasonlító munkát időről időre újra el kell végezni. De nemcsak nyugati, hanem keleti irányból megközelítve is. Az írott forrásokból ismert kelet-európai szállásterületek lokalizálását ugyanis a Volgától keletre fekvő területek kora középkori régészeti leleteinek feltűnésétől várhatjuk, elsősorban pl. a Dnyeper és a Dnyeszter térségében.

Forrás: Türk Attila: A honfoglalás kori régészeti hagyaték keleti kapcsolatrendszer. Rubicon 2016/7

A korai magyar történelem régészeti kutatása az elmúlt évtizedben a Dnyeper folyó és az Urál hegység térségében előkerült kora középkori leletek kapcsán új lendületet vett. Sikeres együttműködést kiépíteni az orosz, ukrán és moldáv régészekkel, hiszen a magyar őstörténet ezen országok történelmének is egy-egy apró szelete, vagyis nem magyar belügy, hanem nemzetközileg releváns tudományos kérdés. Régészeti szempontból azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medence 10. századi anyagi műveltségének keleti gyökerei továbbra is a kelet-európai erdős sztyepp és a Volga–Dél-Urál térségébe vezetnek. A növekvő leletszám ugyanakkor sokkal megalapozottabb következtetések levonását teszi lehetővé: ma már ott sűrűsödnek, ahol korábban még csak feltételeztük. A legfrissebb eredményeket is figyelembe véve a következőkben foglalhatjuk össze a régészeti leletekből kirajzolódó magyar őstörténeti képet, nyugatról keleti irányba haladva.

Kárpát-medence és Etelköz

A magyar honfoglalást – mint az őstörténetet lezáró eseményt – hagyományosan 895-re tesszük. Azonban az írott források adatai mellett néhány újabb hazai lelet is arra utal, hogy a honfoglalás kori anyagi kultúra már ezt megelőzően is feltűnt a Kárpát-medencében. Napjainkban erre utal (pl. Szeged környékén) néhány kis sírszámú temetőből származó honfoglalás kori sír radiokarbonos kormeghatározása. Amennyiben a későbbiekben ezek az adatok tovább gyarapodnak, akkor újabb érv szól majd mellett, hogy a honfoglalást ne kizárólag egy-két év eseménytörténetének tartsuk, hanem sokkal inkább egy néhány évtizedes, a 860-as évektől kezdődően a 907-es pozsonyi csatával bezáruló történelmi folyamatnak. De ez természetesen nem jelent kettős honfoglalást (ez utóbbi közismert elméletet továbbra sem támasztja alá semmilyen régészeti adat).

Keleti irányban a Dnyeper középső folyása mentén, a mai Krivij Rih, Kirovohrad, Dnyipro, Kremencsuk térségében, illetve a Dnyeszter alsó folyása mentén kerültek elő olyan leletek, melyek feltehetően az etelközi szállásterület emlékei. Ezt a leletkört régészetileg – az első, névadó lelőhelyük alapján – Szubbotyici-horizont néven tartjuk számon, és radiokarbonos kormeghatározással is a 9. század második felére keltezhetők.

A Dnyeszter folyó és a Szubbotyici-horizont jellegzetes leletei Szlobodzeja lelőhelyről

Forrás: Boldog Zoltán – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Türk Attila: Az Óshazától a Kárpátokig – a leletektől a viseletekig. Magyar Régészet, 2015 ősz

A leletanyagban a Kárpát-medencei 10. századi leletek anyagi műveltségével közeli párhuzamot mutató ékszer- és lószerszámtípusok mellett azok alapanyaga (aranyozott ezüst), palmettás díszítése, a sírok nyugat–keleti tájolása, valamint a lábhoz tett, nyúzott lóbőrös temetkezési rítus jelez egyértelmű kapcsolatot. Ugyanakkor világosan tükröződnek e hagyatékban a helyi szláv kapcsolatok (pl. a késő Luka–Rakoveckaja-kultúra kerámialeletei). Továbbá megjelennek a Krímből származó bizánci selyem- és kerámia-, sőt még a Volga-vidéki eredetű kerámialeletek is. Mindez meglepő összhangban áll az írott forrásoknak az etelközi magyarokról szóló adataival és időrendjével, miszerint a magyarok a 9. század közepső harmada előtt nem tűnnek fel a Volgától nyugatra. Etelközben megtelepedvén pedig kereskedtek Bizánccal, és kapcsolatba kerültek a szlávokkal, de a Kárpát-medencével is, melyre egy másodlagos felhasználásban itt előkerült jellegzetes morva díszgomb utal.

Levédia egyelőre kérdéses

A Dnyeper és a Volga folyó közti terület napjainkban a korai magyar történelem régészeti kutatásának talán legnagyobb fehér foltja. Mindössze a vorobjovkai sírt említhetjük a Don vidékén. Itt a Kazár Kaganátushoz köthető szaltovói kultúrkör hatása mutatható ki, azonban a temetkezésből ismert csat és néhány más jellegzetesség annak egyértelműen Volga–Urál-vidéki eredetére utal. A Don és Szeverszkij Donyec vidékén a 8. század közepétől feltételezett Levédia régészeti szempontból jelenleg nem igazolható. Itt sem a Kárpát-medenceiekkel rokon, sem – ami még fontosabb lenne – Volga–Urál-vidéki eredetű leletek nem tűnnek fel, ami talán nem meglepő, ha tekintetbe vesszük a térségben az alán (iráni nyelvű) népesség igen sűrű megtelepedését a vizsgált időszakban. Régészeti szempontból tehát jelenleg semmi jele annak, hogy a 7. századtól a 9. század elejéig terjedő időszakban a Volga keleti partjáról egyáltalán bármilyen népesség is Európába költözött volna.

Ez összhangban áll a Kazár Kaganátusról szóló írott források adataival. A Volgán való nyugati irányú átkeléssel kapcsolatban a kronológia kismértékű változása (a 8. század közepe helyett a 9. század első fele) azonban nem kardinális kérdés, ráadásul a rövidebb ideig tartó vándorlásra is vannak történelmi adatok. A Levédia elhelyezkedéséről szóló vita (Don-vidék, Etelköz keleti része vagy még a Volgától keletre) természetesen nem a kazár–magyar kapcsolatok tényét tagadja, pusztán az írott forrásokban megőrződött egykori érintkezés földrajzi helyét kell átgondolnunk. Fontos hangsúlyozni, hogy a kazárokkal való hosszabb együttélés (a Kaganátus területén belül) korábban azért kerülhetett előtérbe, hogy meg lehessen magyarázni a magyar–ótörök nyelvi kapcsolatokat. A Kazár Kaganátus régészeti kutatásának eredményei azonban ezt a lokalizációt nem erősítették meg.

Átkelés a Volgán

A Volgán való átkelésre valószínűleg a szamarai Volga-könyöknél kerülhetett sor, itt az ún. zsiguli átkelőhely használatára már a bronzkortól kezdődően vannak adatok.

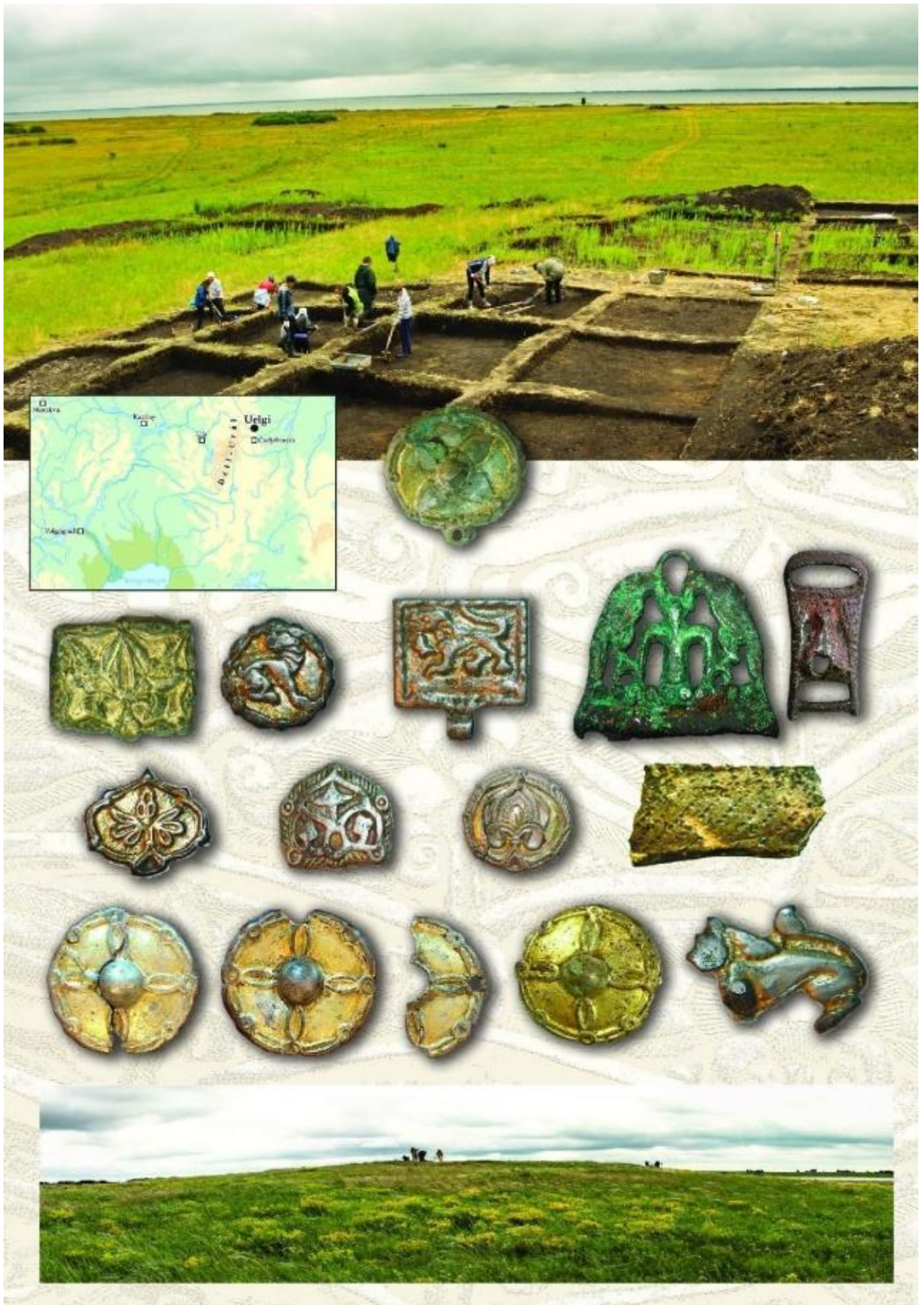

A Volga folyó a szamarai Volga-könyöknél Fotó: Szöllösi Mátyás

Ezen a hatalmas folyón nem lehetett bárhol átkelni, a középkorban igazolhatóan használt gázlók és átkelőhelyek ismerete alapvető fontosságú, és támpontot adhat. A Volga bal partján pedig hat-hét olyan, 8–9. századi lelőhelyet ismerünk (pl. Nyemcsanka, Proletarszkoje gorogycse, Vlaszty truda stb.), melyek magyar szempontból figyelemre méltóak. Itt a fémleletek mellett az uráli jellegű kerámialeletek feltűnése a meghatározó jelenség (Bakalszkaja-, illetve kuszarenkovói és karajakupovói kultúra). A folyó bal partjának kora középkori leleteiből látható, hogy a hun kortól a 9. századig két-három időszakban is történt uráli eredetű betelepülés. A folyó jobb partján pedig a Kazár Kaganátus belső területeiről ideköltöző, valószínűleg török nyelvű népeket (Novinki-horizont) ma már a 8. század elejétől valószínűsít a kutatás. Azt, hogy a magyarok mikor és főként miért keltek át a Volgán, és költöztek nyugatra, ma még nem tudjuk. Azonban joggal feltételezzük – miként később a besenyők esetében erről az írott források is beszámolnak –, hogy erre az eseményre valószínűleg nem kerülhetett sor a kazárok közreműködése, hozzájárulása, szövetsége nélkül. Okként a Dél-Urál előterében a 8–9. század fordulóján déli irányból feltűnő besenyő, esetleg a keleti irányból feltételezhető kimek törzsek (régészetiileg: Szrosztkinszkaja-kultúra) „hatása” tűnik valószínűnek. Időrendileg pedig a 9. század eleje – középső harmada jöhet szóba.

Az Urál térségében

A Dél-Urál térségében a baskíriai és kelet-tatárföldi 6–10. századi, ún. kuszarenkovói és karajakupovói régészeti műveltségek azok, melyeket a magyarok elődeivel kapcsolatba hozott a kutatás. E kultúrák lelőhelyei újabban a korábbiaknál délebbre, az orenburgi füves pusztákon (Filippovka), illetve keletebbre, az Urálon túl erdős sztyeppéin (Szinyeglazovo újabb leletei és Ujelgi) is előfordulnak, helyenként még a 10. századba is belenyúlva. A magyarság elődeinek feltűnését az Urál nyugati oldalán többnyire az I. Türk Kaganátus létrejöttével kapcsolatba hozható népmozgások északi hatásaként értelmezték.

Az uelgi temető helyszíne, feltárása és leletei Forrás: Boldog Zoltán – Petkes Zsolt – Sudár

Balázs – Türk Attila: Az Őshazától a Kárpátokig – a leletektől a viseletekig. Magyar Régészet, 2015 őszi

Fontos megemlítenünk az Urál keleti oldalán a közelmúltban a magyarokkal összefüggésbe hozott Bakalszkaja-kultúrát (4–6. század), mely kapcsolatot mutat a hegység nyugati előterében ismert kora középkori kultúrákkal. A Bakalszkaja-kultúra új kutatási eredményei az Urálontúl erdős sztyeppi területén azért jelentősek számunkra, mert sikerült vele kitölteni azt az időrendi hiátust (4–6. század), amely a térség legjelentősebb vaskori eredetű kultúrájának, a szintén a magyarok elődeivel „gyanúba hozott” szargatkai kultúra megszűnésénél jelentkezett. A Bakalszkaja-kultúrában kimutatható a szargatkai tradíciók továbbélése, kuszarenkovói kapcsolatai szintén egyértelműek. Noha a nyugat-szibériai őshaza kérdése még jócskán igényel további kutatásokat, az biztos, hogy időben és térben is ez a legtávolabbi pont, ameddig a honfoglalás kori hagyatékból kiindulva több-kevesebb biztonsággal vissza tudunk nyúlni. A térség kora vaskori, bronzkori előzményeit természetesen lehet vizsgálni, akár csak a magyar nyelv kialakulását megelőző időszak uráli régészeti kultúráit. Azonban a legtöbb kutató ma már úgy gondolja, hogy az önálló magyar nyelv kialakulása (Kr. e. 1000–500) előtti történések és régészeti leletek már nem tekinthetők a magyar őstörténet részének.

A régészeti adatokat összefoglalva fontos hangsúlyozni, hogy az eredmények lényegében azonos területre vezetnek, mint a történelmi-nyelvészeti koncepció, és ugyanez mondható el eddig az archeogenetikai vizsgálatok eredményeiről is. Mindez együtt biztos alapot ad a további vizsgálatokhoz. A magyarság eredetével kapcsolatban az elmúlt tíz év szerencsés leleteinek köszönhetően megkezdődtek a modern régészeti és bioarcheológiai kutatások, és a nemzetközi módszertani trendek (pl. az indoeurópai nyelvek és népek őstörténelmi kutatása) messzemenő figyelembevételével folynak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának összefogásával.

(A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.)

[Vissza az összefoglaló cikkhez](#)